

درسنامه فصل یکم

جای خالی عبارتهای زیر را پر کنید.

- ۱- سبک عراقی از اوایل قرن تا اوایل قرن به مدت ۳۰۰ سال سبک غالب متون ادب فارسی بود.
- ۲- با حمله ویرانگر مغولان و بعد از آن، هجوم وحشیانه تیمور، دوستداران فرهنگ و اخلاق اغلب منزوی شدند و به پناه بردند تا به آرامش برسند.
- ۳- با توجه به برجیده شدن بساط حکومت عباسیان و خلافت، زبان و نگارش به آن از رواج افتاد و توجه به زبان که زبان توده مردم بود، رونق بیشتری گرفت.
- ۴- وضعیت زبان و ادبیات فارسی در دوره مغول، مثل بسیاری از دانشهای دیگر، با دورههای پیش از خود متفاوت شده و به نوعی دچار و گردید.
- ۵- شعر، قرن هفتم، نرم و دلنشین و برخوردار از معانی عمیق و شد.
- ۶- در سبک عراقی، اثر ارزشمندی مانند مثنوی معنوی سروده شد که قهرمانش، انسان پاک نهاد و خداجویی است که به نبرد با می پردازد.
- ۷- نثر قرن هفتم بیشتر به دو جریان گرایش پیدا کرد. (۱) (۲)
- ۸- سعدی، فرمانروای ملک سخن، گلستان را به نثر و بوستان را در قالب پدید آورد.
- ۹- مثنوی «عشاقنامه» اثر مشهور است. او در هر فصل این مثنوی به یکی از مباحث پرداخته و سخن را با تمثیل و حکایت به پایان رسانیده است.
- ۱۰- عطا ملک جوینی کتاب تاریخ جهانگشا را در شرح ظهور احوال و فتوحات او، تاریخ فتح قلعههای اسماعیلیه و حکومت جانشینان نوشته است.
- ۱۱- در قرن هشتم، قلمرو بالندگی زبان و فرهنگ فارسی نیز عرصه وسیعی یافت، به طوری که از تا بسیاری به این زبان سخن می گفتند.
- ۱۲- در قرن هشتم، از بین رفتن دربارهای ادب دوست ایرانی تبار، از رونق افتادن را در پی داشت و زبان شعر به سستی گرایید.
- ۱۳- عبید زاکانی شاعر خوش ذوق و آگاهی است که نکته یابی و انتقادهای او معروف است.
- ۱۴- در عهد جانشینان تیمور گورکانی، هنرهای چون ، و ادامه یافت و ادبیات رونقی تازه گرفت.
- ۱۵- وزن شعر در حقیقت حاصل چینش منظم این یا است.
- ۱۶- نگاه شاعران و نویسندگان به زبان، نگاه است.
- ۱۷- هر تشبیه ریشه در نوع نگاه و تفکر گوینده دارد و آنچه موجب زیبایی تشبیه می شود، است که شاعر و نویسنده به آن دست یافته است.
- ۱۸- واژه ای است که آن را برای بیان شباهت میان دو پدیده به کار می بریم.

به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

۱۹- دو تن از دانشمندان بزرگ نیشابور را که در حمله مغولان کشته شدند؛ نام ببرید.

۲۰- شعر زیر از کیست؟ موضوع آن چیست؟

«کس نیست که تا بر وطن خود گرید
دی بر سر مرده‌ای دو صد شیون بود
بر حال تباه مردم بد گرید
امروز یکی نیست که بر صد گرید»

۲۱- در کنار عوامل مخرب، دو مورد از عوامل مثبت دوره مغول را نام ببرید.

۲۲- مولانا در مثنوی معنوی و دیوان شمس به بیان چه مسائلی پرداخته است؟

۲۳- اقدام مهم فرهنگی نویسنده کتاب «جامع التواریخ» چه بود؟

۲۴- حافظ چگونه غزل فارسی را به کمال رسانید؟

۲۵- سلمان ساوجی کدام اثر خود را به پیروی از نظامی گنجه‌ای سروده است؟

۲۶- اتفاق فرهنگی مهم در دوران «بایسنقر میرزا» چه بود؟

۲۷- جامی در کدام اثر خود به شیوه تذکرة الاولیا عطار به بیان حقایق عرفانی و ذکر احوال عارفان پرداخته است؟

۲۸- سه سلسله صوفیان نعمت الهی کیست؟

۲۹- «وزن شعر» چگونه ایجاد می‌شود؟

۳۰- بیت زیر را به پایه‌های آوایی همسان بخش کنید و در جدول قرار دهید.

« کشتی شکسته‌گانیم ای باد شرطه برخیز
باشد که باز بینیم دیدار آشنا را»

۳۱- «ارکان تشبیه» را در شعر زیر مشخص کنید.

« مانند پنبه دانه که در پنبه تعبیه است
اجرام کوه‌هاست نهان در میان برف»

۳۲- «وجه شبه» را در بیت زیر مشخص کنید.

«و او به شیوه باران پر از طراوت تکرار بود»

۳۳- نوع تشبیهات به کار رفته در بیت‌های زیر را بنویسید.

(الف) « سینه باید گشاده چون دریا تا کند نغمه‌ای چو دریا ساز»

(ب) گاهی که سنگ حادثه از آسمان رسه اوّل بلا به مرغ بلند آشیان رسد

۳۴- «مشبّه و مشبّه‌به» را در یکی از تشبیهات شعر زیر مشخص کنید.

«نفس کز گرم‌گاه سینه می‌آید برون، ابری شود تاریک چو دیوار ایستد در پیش چشمانت»

۳۵- سخن عادی «باران بارید» را به سخن ادبی تبدیل کنید.

جای خالی عبارتهای زیر را پر کنید.

- ۱- روی کار آمدن حکومت‌های غزنوی و سلجوقی و تغییر مرکز ادبی و سیاسی از خراسان به عراق عجم، زمینه‌های را در متون زبان فارسی پدید آورد.
- ۲- مغولان در اوایل قرن به نواحی مرزی ایران حمله کردند و بعد به تدریج بر نواحی دیگر هم چیرگی یافتند.
- ۳- در اواخر دوره مغول، بساط حکومت بر چیده شده با توجه به این امر، زبان رسمی و رایج عربی از رواج افتاد.
- ۴- در قرن هفتم قالب قصیده کمرنگ شده و البته قالب برای ظهور عاطفه و اخلاق و عرفان میدان فراخی یافت.
- ۵- سعدی، استاد سخن، نه تنها در ادبیات سخن‌گوی ضمیر خودآگاه ایرانی است، در سرودن غزل‌های نیز سرآمد شاعران و نویسندگان فارسی زبان است.
- ۶- نجم‌الدین رازی، کتاب «مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد» را در بیان و نوشت.
- ۷- «المعجم فی معاییر اشعار العجم» از نخستین و مهم‌ترین آثار علم عروض و قافیه و نقد شعر، اثر است.
- ۸- ابن‌یمین، شاعر عصر سربداران مردی دهقان پیشه بود. که قدرت شاعری خود را در آشکار کرده است.
- ۹- تیموریان از نیمه دوم قرن تا اوایل قرن در ایران حکومت کردند، ویرانگری‌های آنها ادامه داشت.
- ۱۰- دولت‌شاه سمرقندی از نویسندگان قرن است که تذکره دولت‌شاه را به تشویق نوشته است.
- ۱۱- وزن شعر از توالی چند تولید می‌شود که برای موزون کردن نوای موسیقی کلام به کار می‌رود.
- ۱۲- از نظر ادبی شیوهای گوناگونی برای آفرینش تخیل و بیان معنا وجود دارد که مهم‌ترین آنها چهار آرایه: ، و هستند و آنها را در حوزه علم بیان بررسی می‌کنند.
- ۱۳- ویژگی یا صفت مشترک میان مشبّه و مشبّه‌به است.
- ۱۴- تشبیه تشبیهی است که فقط دو رکن اصلی یعنی مشبّه و مشبّه‌به را دارد.

به پرسش‌های زیر پاسخ دهید.

- ۱۵- چرا در دوره مغول زبان و ادبیات فارسی دچار سستی و نابسامانی گردید؟
- ۱۶- هر یک از اصطلاحات «ساده‌نویسی، پیچیده‌نویسی» مربوط به کدام آثار می‌باشد؟
تاریخ و صّاف:
طبقات ناصری:
مرصاد العباد:
تاریخ جهانگشای جوینی:
- ۱۷- فخرالدین عراقی در کدام اثر خود به سیر و سلوک عارفانه در قالب نظم و نثر پرداخته است؟
- ۱۸- در قرن هشتم چگونه، فرصتی پیش آمد تا صاحبان مذهب‌های مختلف عقاید خود را ابراز کنند؟
- ۱۹- متن زیر مربوط به کدام شاعر زبان فارسی است؟
«او با تلیق عشق و عرفان، غزل فارسی را به کمال رسانید. لحن سخن او گزنده، طنز آمیز و سرشار از خیرخواهی و اصلاح طلبی است»

۲۰- «سلمان ساوجی» در غزل به کدام شاعران توجه خاص داشته است؟

۲۱- «عبید زاکانی» در منظومه موش و گربه به چه مسائلی و با چه شیوه‌ای، پرداخته است؟

۲۲- پس از مرگ «تیمور گورکانی» چه کسی جانشین او شد؟ مهم‌ترین اقدام فرهنگی او چه بود؟

۲۳- کتاب «اخلاق جلالی» از کیست؟

۲۴- بیت زیر را درست بخوانید، مرز پایه‌های آوایی آن را مشخص کنید، سپس خانه‌هایی به تعداد آن، طراحی نموده، هر پایه را در خانه خود جای دهید.

«محمل بدار ای ساروان، تندی مکن با کاروان
کز عشق آن سرو روان، گویی روانم می‌رود»

۲۵- سخن «خورشید طلوع کرد» را به سخن ادبی تبدیل کنید.

۲۶- چهار رکن تشبیه را در بیت زیر مشخص کنید.

«صدا چون بوی گل در جنبش آب
به آرامی به هر سو پخش می‌گشت»

۲۷- در متن زیر چند تشبیه به کار رفته است؟ آنها را بیابید و نوع هر یک را بنویسید.

«فرآش باد صبا را گفته تا فرش زمردین بگسترده و دایه ابر بهاری را فرموده تا بنات نبات در مهد زمین بپرورد.»

۲۸- دو پایه اصلی تشبیه را در هر یک از تشبیه‌های شعر زیر مشخص کنید.

«تو را در دل درخت مهربانی
به چه ماند؟ به گلزار خزانی»

پاسخ فصل یکم (۱)

- ۱- هفتم - دهم
 ۲- تصوّف
 ۳- عربی - فارسی
 ۴- سستی - نابسامانی
 ۵- انسانی - آسمانی
 ۶- هوای نفس
 ۷- (۱) ساده‌نویسی (۲) پیچیده‌نویسی
 ۸- مسجّع - مثنوی
 ۹- فخرالدین عراقی - عرفانی
 ۱۰- چنگیز، خوارزمشاهیان - حسن صباح
 ۱۱- شبه قاره هند - آسیای صغیر
 ۱۲- قصیده سرایی
 ۱۳- ظریف اجتماعی
 ۱۴- مینیاتور، معماری، تذهیب، تاریخ نویسی
 ۱۵- پایه‌های آوایی یا ارکان عروضی
 ۱۶- زیباشناسانه
 ۱۷- وجه شباهت
 ۱۸- ادات تشبیه
 ۱۹- نجم الدین کبری - شیخ فرید الدین عطار نیشابوری
 ۲۰- کمال الدین اسماعیل که مداح جلال الدین خوارزمشاه بود. موضوع آن قتل عام سال ۶۳۳ مغولان در اصفهان است.
 ۲۱- (۱) رشد زبان و ادبیات و اعتبار ادیبان و اندیشمندان (۲) گسترش زبان فارسی در عراق عجم (۳) ایجاد قالب‌های جدید در شعر
 ۲۲- معارف بشری - مسائل عرفانی
 ۲۳- تأسیس عمارت ربیع رشیدی
 ۲۴- با تلفیق عشق و عرفان
 ۲۵- مثنوی جمشید و خورشید
 ۲۶- در زمان او هنرمندان، قرآن کریم و شاهنامه فردوسی را به خط خوش نگاهشتند و با تصاویری زیبا آراستند و آثاری ماندگار از هنر اسلامی عرضه شد.
 ۲۷- نفحات الانس
 ۲۸- شاه نعمت‌الله ولی
 ۲۹- وزن از توالی چند ضرب آهنگ تولید می‌شود که برای موزون کردن نوای موسیقی کلام، به کار می‌رود.
 ۳۰-

کنش تی ش کس	تِ گا نیم	ای با دِ شُر	طِ بَر خیز
با شد کِ با	زُ بی نیم	دی دا رِ آ	شِ نا را

۳۱- مانند
 ۳۲- پر از طراوت و تکرار

۳۳- الف) گسترده ب) فشرده

۳۴- تشبیه یکم: برون آمدن نفس از سینه (مشبّه) ابری تاریک (مشبّه‌به)

تشبیه دوم: برون آمدن نفس از سینه (مشبّه) دیواری که پیش چشمانت می‌ایستد (مشبّه‌به)

۳۵-

سخن ادبی	سخن عادی
(۱) ابر آمد و باز بر سر سبزه گریست.	باران بارید
(۲) مروارید باران از چشم ابر چکید.	
(۳) بهاران که شباش ریزد سپهر / به دامان گلشن ز رگبارها	

پاسخ فصل یکم (۲)

- ۱- تغییر سبک
۲- هفتم
- ۳- خلفای عباسی (المستعصم بالله)
۴- مثنوی
- ۵- تعلیمی - عاشقانه
۶- سلوک دین و تربیت نفس انسانی
- ۷- شمس قیس رازی
۸- قطعات اخلاقی
- ۹- هشتم - دهم
۱۰- نهم - امیر علی شیر نوایی
۱۱- ضرب آهنگ
- ۱۲- تشبیه، مجاز، کنایه، استعاره
۱۳- وجه شبه
۱۴- فشرده
- ۱۵- زیرا بسیاری از دانشمندان و ادیبان کشته و یا متواری شدند و دیگر از دربارهای ادب دوست و خاندانهای فرهنگ‌پرور خبری نبود؛
- ۱۶- «ساده‌نویسی» در آثاری مثل طبقات ناصری و مرصاد العباد و «پیچیده‌نویسی» با محتوای عمدتاً تاریخ در آثاری همچون تاریخ وصّاف و تاریخ جهانگشای جوینی.
- ۱۷- لمعات
- ۱۸- به دلیل بی‌اعتقادی برخی از ایلخانان مغول و بی‌تعصبی برخی دیگر نسبت به مذاهب رایج، فرصتی پدید آمد تا صاحبان مذهب‌های مختلف عقاید خود را ابراز کنند. قلمرو بالندگی زبان و فرهنگ فارسی نیز عرصه وسیعی یافت.
- ۱۹- حافظ شیرازی
۲۰- سعدی - مولوی
- ۲۱- او در منظومه موش و گربه ناهنجاری‌های اجتماعی را به شیوه طنز و تمثیل بیان کرده است. این شوخ طبع آگاه نه تنها در شعر، که در نثر نیز دارای طنزهای ماندگاری است و رساله دلگشا، اخلاق الاشراف و صدپند از آن جمله‌اند.
- ۲۲- پس از مرگ تیمور، شاهرخ توانست شهر هرات را مرکز فرمانروایی خود قرار دهد. او با علاقه‌ای که به هنر و فرهنگ اسلامی پیدا کرده بود، از هنرمندان خوش نویس، نقاش و شاعر حمایت نمود. بایسنقر میرزا پسر او نیز هنرمند و هنردوست بود.
- ۲۳- جلال الدین دوانی
۲۴-

مَح مل بِ دا	ری سا رِ وانِ	تُن دی مَ کُن	با کا رِ وان
کَز عش قِ آن	سر و رِ وانِ	گو یی رِ وا	نَم می رِ وَد

- ۲۵- خورشید طلوع کرد. (۱) گل خورشید شکفت.
(۲) پادشاه مشرق چهره نمود.
(۳) خسرو خاور علم بر کوهساران زد.
- ۲۶- **مشبّه:** صدا - **مشبّه‌به:** بوی گل - **ادات تشبیه:** چون - **وجه شبه:** به آرامی به هر سو پخش می‌گشت.
- ۲۷- (۱) فراش باد صبا (فشرده) (۲) دایه ابر بهاری (فشرده) (۳) بنات نبات (فشرده) (۴) مهد زمین (فشرده)
- ۲۸- **تشبیه (۱):** درخت مهربانی - مهربانی (مشبّه)، درخت (مشبّه‌به)
تشبیه (۲): درخت مهربانی به گلزار خزانی - درخت مهربانی (مشبّه)، گلزار خزانی (مشبّه‌به)

پاسخ فصل دوم (۱)

- ۱- عربی
۲- غزل - انتهای آن
- ۳- پرهیز از زهدریایی، توجه به صفا و پالایش درون، برتری عشق بر عقل و امثال آنها مفاهیم و اندیشه‌های شعر این دوره را رقم می‌زنند.

۴- ساده ۵- ظفرنامه شامی

۶- سلطان حسین بایقرا - امیر علی شیرنوبی

۷- تعمق و تفکر

۸- چهار

دَرین دَرِ گَا	هـِ بی چو نی	هـَم لُط قَسَد	تُ مو زو نی
چ صحـ را یی	چ خضـ را یی	چ در گا هی	نِ می دا نم

۹- غیر از معنای حقیقی ۱۰- علاقه و پیوند ۱۱- شباهت

۱۲- برخی از ویژگی‌های زبانی شعر این دوره عبارت‌اند از:

* چهارچوب زبان همان چهار چوب فارسی قدیم یعنی زبان سبک خراسانی است که تا حدودی مختصات جدید یافته است؛

* لغات فارسی اصیل قدیم کم شده و جای آنها را لغات عربی گرفته است؛

* «می» اندک‌اندک جای «همی» را گرفته است؛

* «در» به جای «اندر» در حال جایگزین شدن است و نیز واژه‌های «ایدون، ایدر، آبا، آبر و ...» بسیار اندک به کار می‌روند؛

* به کارگیری حرف نشانه «مر» در کنار مفعول جمله کم شده است.

اساساً مهم‌ترین ویژگی‌های زبانی سبک عراقی همین در هم آمیختگی مختصات نو و کهن است که گاهی در یک شعر کوتاه نیز در کنار هم دیده می‌شود.

۱۳- تاریخ‌نویسی از همان اوایل دوره مغول، به سبب علاقه شدید آنان به ثبت وقایع مربوط به پدران و اجدادشان شروع شد و در دوره تیموری هم ادامه یافت. حاشیه‌نویسی‌های متعددی نیز به نثر ساده بر تاریخ‌های قدیم انجام گرفت.

۱۴- برخی نویسندگان، کتاب‌های مشکل را به زبان ساده بازنویسی می‌کردند؛ چنان که ملاحسین واعظ کاشفی (متوفی در ۹۱۰ هـ. ق) کلیله و دمنه را به انشای دوره خود بازگرداند و آن را «انوار سُهیلی» نامید.

۱۵- به علت کشتن یا متواری ساختن فضلا و نابودی کتابخانه‌ها، از صحت و اتقان مطالب کاسته شد و ضعف و انحطاط فکری این دوره را فرا گرفت.

همچنین به علت نبودن استادان بزرگ و از بین رفتن حوزه‌های علمی، تحقیق و تتبع در بین علما و ادیبان سستی یافت.

مدعیان عرفان هم که به اقتضای زمانه با مغولان کنار آمده بودند، اندک اندک اصالت خود را از دست دادند و به درسی‌کردن عرفان و شرح اصطلاحات و پیچیده جلوه دادن مفاهیم آن پرداختند؛ ناگزیر در این دوره، کتاب عرفانی معتبری نوشته نشد.

۱۶-

عراقی	خراسانی
ستایش عشق	ستایش خرد
غم‌گرایی	شادی‌گرایی
فراق	وصال
واقع‌گرایی با توجه به دنیای درون	واقع‌گرایی با توجه به دنیای بیرون

۱۷- الف) این شعر غزل است و تخلص «عراقی» در پایان آن دیده می‌شود. توجه به علم بیان و بدیع نیز در شعر واضح است.

ب) بی‌وفایی معشوق، جدایی از معشوق، برتری عشق

۱۸- فعلولن (U --) مفاعیلن (U -- --) فاعلاتن (U -- --)

۱۹- مستفعلن (U --) فعاتلن (U U --) مفتعلن (U U --)

۲۰-

شُکُّ رُکُّ نَد	عَا رِ فِ حَق	کَز هـَم مِ بُر	دِی مُ سَ بَق
بَر رَ بَ ر	هَفَت طَ بَق	اَخ تَ رِ رَخ	شَن دِ شُ دِیَم

گاه شد	رو ز ها بی	دَر غَ م ما	پایه‌های آوایی
راه شد	سو ز ها هم	رو ز ها با	
فاعلن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن واژه
- U -	-- U -	-- U -	نشانه‌های هجایی

۲۲- الف) «نگین» مجاز از انگشتر ب) «سر» مجاز از اندیشه

واژه	معنای نهاده	معنای نانهاده
دشت	صحرا	مردم حاضر در دشت
شهر	نام مکان زندگی	مردم ساکن در شهر
جهان	دنیا	مردم جهان

۲۴- مجاز: «گره» مجاز از مشکل به علاقه شباهت (استعاره)

پاسخ فصل دوم (۲)

- ۱- زمینی - معبود
- ۲- توجه به صفا - برتری عشق بر عقل
- ۳- کم
- ۴- ساده
- ۵- کلیله و دمنه
- ۶- ترکی - مغولی
- ۷- درسی کردن - اصطلاحات - مفاهیم
- ۸- مفاعیلن
- ۹- سپاه ایران یا مردم ایران
- ۱۰- علاقه - قرینه
- ۱۱- لغات فارسی اصیل در این شعر کم شده و جای آنها لغات عربی آمده است.
- ۱۲- واژه «در» به جای «اندر» در این شعر کاربرد دارد.
- ۱۳- در این شعر مختصات نو و کهن در هم آمیخته است.
- ۱۴- در این شعر (۱) روحیه عرفانی و اخلاقی دیده می‌شود.
- (۲) معشوق بسیار بلند مرتبه و والامقام است.
- (۳) آرایه‌های ادبی در شعر نسبت به دوره‌های قبل بیشتر است.

نام کتاب	زبان کتاب	نویسنده کتاب
محاکمة اللغتين	ترکی	امیرعلی شیرنوی
بابرنامه	ترکی	ظهیرالدین بابر

۱۴- بعد از سقوط بغداد به دست هلاکو، زبان عربی در تمام ممالک اسلامی و حتی در میان خود اعراب دچار انحطاط شد. در زبان فارسی نیز از سیطره و نفوذ زبان عربی کاسته شد و هر چند فراگیری زبان عربی به سبک قدیم مرسوم بود، ادیبان بزرگ، دیگر آثار خود را به عربی نمی‌نوشتند.

۱۵- قلمرو فکری - نثر دوره مغول

خراسانی	عراقی
رواج روحیه پهلوانی و حماسی	رواج روحیه عرفانی و اخلاقی
باور به اختیار و اراده	باور به قضا و قدر
زمینی بودن معشوق	آسمانی بودن معشوق
بازتاب اندک علوم در شعر	بازتاب بیشتر علوم در شعر